

Razmišljanja

SLUČAJ GALILEI

Ante Kadić, Bloomington, Ind. (SAD)

Bilo je to u ožujku 1968, kad sam u kazalištu Vahtangova (Moskva), gledao Brechtovu dramu *Život Galileja*, u kojoj se znameniti učenjak, na pritisak Crkve, odriče Kopernikova nazora o heliocentričnom sustavu. Živeći već par mjeseci u sredini gdje je sve bilo pod nadzorom policije, čudio sam se kako se usuđuju prikazati taj komad, jer bi gledaoci mogli zaključiti da oni žive pod gorom inkvizicijom nego je bila ona crkvena. Za vrijeme stanke okruže me neki profesori i studenti, koje sam poznavao sa sveučilišta, pitaju me: što mislim o nepogrešivom papi koji brani zabludu (da se sunce okreće oko zemlje) i zatvara velikana, koji se nije htio odreći zdravog razuma, iako je i dalje želio ostati katolik. Podlegao sam svom temperamentu pa sam im dobio da su razni Galileji doista trpjeli od samovolje crkvene hijerarhije, a njima preporučam da se upitaju gdje se nešto sličnoga danas zbiva. Jedan od njih, Poljak Stanko, skoro da mi je začepio usta (radi nepoželjnih u hodniku koji bi me mogli čuti). Kasnije, na putu do mog hotela, povjerto mi je da moji sugovornici i te kako znaju pod kojim režimom žive. Oni se nadaju, ako se Crkva uspjela osloboditi torture, indeksa zabranjenih knjiga, uskladiti tumačenje Svetog pisma sa znanošću i na pristojan način raspravljaju s nepokornim ili heretičnim teolozima – da bi se i crvena vrhuška (ne Kurije već Kremlja) mogla postupno izmijeniti ili (daj bože) uspostaviti demokraciju.

Kad sam se na jesen iste godine vratio u Ameriku, čitao sam razne knjige o Galileju i Brechtu. Doznao sam da se dramatičar tri puta navraćao Galileju (1939, 1947 i 1955), jer je u sudbini fizičara vidio donekle i svoju: on je 1947, pred komitetom za antiameričke djelatnosti, zanjekao da je komunist i da u svojim djelima propovijeda marksizam. Svjestan da je lagao, nakon toga napušta Ameriku i nastanjuje se u Istočnoj Njemačkoj. Brecht je dobro znao što se događa u Sovjetskom savezu i istočnim "demokratskim" zemljama, ali da ne bi napustio "drugove" i da bi sačuvali privilegirani položaj, on je nastavio pisati o izrabljivačkom društvu na

Zapadu. Stoga, bio je dobro viđen od Partije, koja je progonila sve one koji su mislili svojom glavom.

Antun Šoljan je jedan od onih hrvatskih književnika koje sam uvijek rado čitao, ne samo njegove pjesme i prozu već i igrokaze, koji se ne ograničavaju na domaću tematiku već se u nekima radnja događa na stranom teritoriju, od Anda preko Kariba do Rima. Netom sam zapazio u *Kolu* (1966) Šoljanovo *Galilejevo uzašašće*, pročitao sam ga. Bilo mi je jasno da se pisac ne drži provjerenih podataka iz Galilejeva života već ga, na temelju svoje vizije Galileja kao čovjeka, suočava s dominikancem fra Tommaso Caccini, koji ga je napadao u propovijedima, u Santa Maria Novella (u Firenzi), ali nije odigrao onako sudbonosnu ulogu kao što je fratar ocrtan u igrokazu.

Ovih je dana odjeknula vijest, na televiziji i novinama, da je Vatikan, na čelu s Papom, priznao da Galilei nije bio heretik i da je Crkva pogriješila kad ga je osudila. Već davno ranije, crkvena je vlast Galilejevu temeljnu knjigu *Dialogo - Razgovor* skinula s indeksa (1757).

Čitam neke nove knjige i brojne članke o Galilejevu slučaju, a ipak se stalno sjećam Brechta i Šoljana. Jedan i drugi su zanimljivi, i onda kad izlažu svoje poglede, kad preko Galileja obrazlažu ideje koje njima leže na srcu. Njihov Galilei nije toliko povijesna osoba, koliko je glasoviti učenjak čijim se likom oni služe da bi iznijeli zaključke do kojih su došli na temelju proučavanja nekih dokumenata i poglavito vlastitog nazora na svijet.

*

Literatura je o Brechtu i njegovom dramskom komadu *Život Galileja* ogromna.

Značajna je činjenica da se i stručnjaci ne slažu u temeljnoj interpretaciji Galileja i Brechtova prikaza njegova života. Istina, obojica su sporni, sumnjali su i iznosili različita držanja, ali i oni koji ih tumače polaze sa svojih subjektivnih stajališta.

Dok sam, npr. s užitkom čitao G. de Santayana, katolički teolozi mu predbacuju da je iskrivio lik kardinala Belarmina; u američkim priručnicima se hvali knjiga M. Esslina, a neki kritičari smatraju da on "polazi s nategnutih i ponekad netočnih psiholoških i političkih interpretacija" (D. Suvin).

Čitajući i komentare samog Brechta, čitalac je u nedoumici da li je dramatičar htio hvaliti ili napadati Galileja, da li je u svoje tri preradbe ostao sebi dosljedan.

Nastojat ću u kratkom prikazu iznijeti osnovicu Brechtova djela, kojemu se ne može zanijekati da je napisano nakon ozbiljnog proučavanja činjenica (iako s očitom svrhom da se oblati Crkva), da su u njemu ocrtane neke poznate osobe, ali je svojom problematikom ostalo značajno, jer i danas postoji sukob između nauke i vlasti, između učenjaka koji rade u interesu napretka čovječanstva i birokrata, aparatičara koji sve podređuju željama i ciljevima ustanove čiji su oni pokorni službenici.

U Brechtovu komadu Galilei se kreće od Padove preko Pise i Firenze do Rima i konačno Siene, gdje je zatočen, iako uživa brojne privilegije. On je veoma kompleksna osoba. Voli znanost, potpuno joj je posvećen,

radi nje ne pazi na zdravlje, pa je na kraju života skoro sasvim oslijepio. On ipak nije samo kabinetski čovjek, dragi su mu dobri komadi i domaće vino, veoma je čulan, osjetljiv, naziva protivnike uvredljivim imenima (npr. "simplicio"), a budno pazi da ne povrijedi one koji imaju vlast, pa se duboko klanja pred dječakom Cosimo De' Medici, u nadi da će ga on zaposliti.

Galilei je znao biti i netaktičan, pa je udaljio zaručnika svoje kćerke Virginije, bogatog mladića Ludovica. Ona ipak ostaje privržena ocu do kraja života; nju smeta što ga je Crkva osudila, a on, možda i pod njenim utjecajem, nastoji dokazati crkvenim vlastima da je vjernik.

Galileju se pripisuje u zaslugu neka otkrića koja nisu njegova: prije njega su se u Holandiji služili dalekozorom; a ono zbog čega je on postao glasovit, naime, radi spoznaje da se zemlja okreće oko sunca, a ne obratno, nije njegovo otkriće, nego Kopernika i nekih drugih učenjaka prije njih obojice.

Nakon osude, Galilei je nastavio u tajnosti raditi, te je dovršio svoje *Dialoge*, koje je njegov vjerni učenik Andrea Sarti prenio preko granice u Holandiju. Galileju je drago što Andrea to čini, ali mu je naredio, ako ga na granici carina zaustavi i otkrije rukopis, da on mora izjaviti da je to učinio bez znanja i odobrenja pisca.

Andrea je krasan mladić, prirodan, sasvim odan Učitelju, živi u uvjerenju da je nauka toliko važna, te se za nju treba i žrtvovati. Iako je razočaran u Galileju poslije njegova opoziva, on će ga ipak posjetiti i pomoći mu da se donekle rehabilitira u znanstvenim krugovima.

Galilei je vjerovao da je u pravu, pa je vjerojatno šapćući i rekao: "E pur si muove!" (ipak se kreće). Ipak nije bio od onih junaka koji su spremni za svoja uvjerenja dati i život. Ima ih koji misle, i Brecht je katkad prihvaćao tu misao, da je pametno ne protiviti se ustanovama, spremnim poslužiti se tamnicom i čak lomačom protiv neposlušnih, već radije počekati povoljnija vremena kad će moći nešto učiniti za boljitak čovječanstva. Drugi pak tvrde da su mučenici, pa i mrtvi, jači i utjecajniji od onih kojima je vlastita koža važnija od njihovih ideja i pronalazaka.

Brecht je komunist, odlučan neprijatelj kapitalističkog Zapada i naročito Katoličke crkve. On je oprezan, pa ne nastupa frontalno već opisuje Kuriju kao zastarjelo društvo, kojemu su još privrženi senilni kardinali, pobožne žene, ustrašeni fratri i posjednici latifundija, koji se boje ako bi se crkveni autoritet srušio, da bi radnici uvidjeli da njihov ropski položaj nije određen od Boga, već je izmišljen od njihovih tlačitelja da ih se i dalje drži u pokornosti.

Ima među crkvenim ljudima i onih koji su razumni (npr. astronom Christoph Clavius, kardinal Barberini, kasnije papa Urban VIII, kardinal Bellarmino i neki drugi), koji pred moćnom Inkvizicijom i neprosvjetećenom masom svjetuju Galileju da izjavi da njegova teorija nije još utvrđena teza već samo hipoteza, koju će vrijeme dokazati ili oboriti. Svjetovali su mu da se ne žuri. Prije osude on je bio uporan, a nakon nje, suočen sa lomačom – pokleknuo je i razočarao svoje brojne pristaše.

Branitelji Ptolomejeva pogleda pozivali su se na ustaljenu tradiciju, bojali su se promjena, reakcije običnog naroda, koji bi mogao zaključiti, ako zemlja više ne bude smatrana kao središte svijeta, već jedan od brojnih

planeta, da Isus možda i nije došao na taj naš svijet. Najviše su se ipak pozivali na desetu glavu starozavjetne knjige o Jošui, gdje je taj izraelski vojskovođa zapovijedio suncu da stane i ono se zaustavilo:

"Stani sunce, iznad Gibeona,
i mjesec, iznad dola Ajalona.

I stade sunce, i zaustavi se mjesec sve dok se nije narod osvetio neprijateljima svojim" (10, 12-13).

Moderna je egzegeza prihvatila stajalište da se Biblija ne smije tu-maćiti doslovno, jer je ona često odražavala mentalitet ljudi, navlastito Židova svog vremena. Vjernici bi trebali prihvatiti Bibliju na području vjere, a znanstvenicima bi trebali ostaviti pravo da izriču svoje teorije i teze, pogotovu kad su ih stekli na temelju dugog proučavanja.

*

Šoljanov igrokaz se prilično udaljio od povijesne stvarnosti, jer propovjednik Caccini nije bio toliko važan u Galilejevu slučaju, i presuda protiv Galileja je pala 1633, a ne 1616. Te godine je Galilei dobio dozvolu od pape da može nastaviti svoje proučavanje zvijezda, ali da još javno ne nastupa kao protivnik tradicionalnog, Ptolomejskog crkvenog učenja.

Zanimljiv je Šoljanov stav da oni koji znaju zašto nešto tvrde - ostaju postojani, dok uhode i doušnici, misleći jedino na sebe, da sačuvaju svoju kožu, neiskreni su, vrludaju, boje se, skaču s jedne tvrdnje na suprotnu. Njima je jedino stalo da se ne zamjere onima koji su ih poslali i koji će ih ili kazniti ili možda za nagradu dati bolji položaj.

Šoljan iznosi jasno mentalitet dvaju protagonista, iako Caccini ne igra svoje karte otvoreno. Tu je opisana borba na život i smrt, tu mačka drži na oku miša, dopušta mu malo slobodnog kretanja, ali nikad toliko da bi mogao izbjeći njenom dohvat. Pisac prešućuje da je astronom bio pred opasnošću vješala, da se zbog njih odrekao svoje nauke, da se zbog tog kukavičkog čina kajao preostalog života.

Galilejevo uzašašće je svedeno na razgovor između Galileja i Caccinija. Ovaj je prikazan kao doušnik Inkvizicije; ona ga je poslala, jer se pouzdavala u njega, jer je već prije harangirao protiv Galileja, da mu se lažno prikaže "pokajnikom", da tako pridobije povjerenje utamničenog i dozna što sada misli, da li je nakon brojnih opomena uvidio da nema smisla tući glavom o zid. Optuženi i doušnik se otprije poznaju. Galilei zna s kime ima posla, prema njemu postupa osorno, ne cijeni njegove ni moralne ni intelektualne kvalitete.

Caccini je uvjeren da je Galilei na pogrešnom putu kad tvrdi da je sunce a ne zemlja centar svijeta. Postupno se doušnik uvjerava da bi Galilei, to kaže Šoljan, za svoje uvjerenje dao i glavu, pa ga nastoji razuvjeriti. Galilei je uporan, ne popušta, dapače sve više navaljuje, nije oprezan, pa se potpuno razotkriva pred protivnikom.

Razlika između Caccinija i onih koji su ga poslali je u tome što su oni predstavnici krute birokracije, koja radi kao automat - stroj, dok Caccini računa na svoje promaknuće, ako uspije pridobiti heretika, a inače se i njemu loše piše. Iako je on počeo razgovor kao "pokajnik", fra Tommaso se tijekom razgovora, pred odlučnim intelektualcem, otkriva kao

oruđe u rukama ustanove koja bi i njemu mogla zavrnuti vratom. On bi rado, u interesu njih obojice, krivo prikazao njihov razgovor, rekao da je Galilei ipak odustao od svojih hipoteza, ali jao ga njemu, ako Inkvizicija pozove optuženoga na saslušanje te on izjavi da je sve što im je saopćio njihov doušnik - puka laž.

Galilei je odlučan, brani se i postepeno sve okreće na šalu. On naziva Caccinija srodnikom, jer su obojica na istome poslu: jedan od njih je optuženik, a drugi optuženik, obojica su iz Firenze, odavna se poznaju, pa nudi fra Tommasu dobro vino. Kad je Caccini ispio nekoliko čaša, počelo mu se vrtjeti u glavi, pa on u strahu pomišlja da se zemlja doista okreće.

Galilei se pokazao superiornim, on je u zanosu, pa pomišlja kako će biti lijepo kad mu se duh oslobodi tijela. On govori o svom uzašašću. Caccini, sasvim pokoleban, moli Galileja da ga ne ostavi sama jer on sluti da nakon neuspjele misije, za njega ne će biti smilovanja.

Galilei u svom letu vidi samo "plavetnilo nebesko i plovi u čistoj svjetlosti. Ipak se kreće, sve se vrti". Sve se ipak odjednom okrene u cvileće jao, jer ga Tommaso ugleda ukočena, raskriljenih ruku, i to na križu. Finis - konac!

*

Izgleda mi da je Brecht bolje poznavao činjenice nego Šoljan, ali su obojica prikazali Galileja onakvim kakvim su ga oni zamišljali ili im je trebao kao zaštita, simbol u određenom vremenu. Šoljan piše 1966. svoje *Galilejevo uzašašće*, kad Tito i njegova tajna policija, sa Rankovićem na čelu, vladaju u jugoslavenskoj satrapiji, pa je razumljivo da on sa simpatijom gleda na one intelektualce koji ne kleče pred ukazom već i dalje nastavljaju braniti svoje ljudsko dostojanstvo te svojim pogledima i stavom uzlaze put nebesa, iako preko križa.

Izgleda mi pohvale vrijedna odluka Ivana Pavla II. koji je u svojim nedavnim izjavama, uz suglasnost komisije koja je dugo ispitala Galilejev slučaj, jasno rekao da je Inkvizicija pogriješila kad je progonila Galileja zbog njegova znanstvenog mišljenja. Ondašnji crkveni ljudi, uvjereni u svoju svemoć, upustili su se na teren koji nije bio njihov. Ni Kopernik, ni Kepler, ni Galilei nisu namjeravali rušiti ugled Crkve. Drugi je slučaj Giordano Bruno, koji je rušio sve oltare, pa je zato njegova sudbina drukčija i strašnja. Treba očekivati da će crkveni dostojanstvenici priznati da je njihov postupak prema Brunu bio nehuman, pa ga treba izričito osuditi.

Osuda Galileja je mnogo štetila ugledu Crkve. Stoga, njen današnji postupak, u priznanju vlastite greške, vjerojatno će joj pomoći da se izbriše, barem donekle, uspomena na ona vremena kad se Crkva odnosila prema slobodnim i nepokornim misliocima poput suvremenih totalitarnih režima.

Na kraju se mora ispraviti ustaljeno mišljenje da je Crkva osudom Galileja opovrgnula da je nepogrešiva. Jasno je da Crkva nije pogriješila u dogmatskom pogledu, u nauci vjere. Osim toga, nad Galilejem je izrekla svoje mišljenje jedna ustanova, koja je bila samo savjetodavna. Tu odluku o čisto znanstvenom pitanju nije donio papa kad govori "ex cathedra" ili cijela Crkva preko svojih biskupa na ekumenskom saboru.